

Մ Ե Լ Ե Կ Ե Լ Ե

Ժ Ա Ղ Կ Ե Փ Ո Ւ Ն Ջ

1. «Հայերէն եւ դրացի լեզուները» — 3. «Հայ-կաթօլիկների դպրոց թիֆլիսում» — 3. Գրասէր: — 4. «Առ-
monia» — 5. Ծագածաշնայ թերթի: — 6. «Տարազ,
շաքաթաթները» — 7. «Ժողով» — կիսամսեայ հան-
դես — 8. «Գիտութիւն» — 9. «Հայաստան եւ հարեան
երկրները» — 10. «Մերի պեղումների հետեւանքները»
— 11. Հին-հայերէնի ծայնագիտութեան մասին:

1. «Հայերէն եւ դրացի լեզուները»:
— Ուսումնաթերթի այս տարւան Մայիսի
թուին մէջ աւետեր էինք թէ Պրոֆ. Պետեր-
սըն Հայերէնագէտն Armenisch und die
Nachbarsprachen անուամբ հետաքրքրա-
կան եւ ընդարձակ ուսումնասիրութեան մը
վրայ կ'աշխատի ու քիչ ժամանակէն մամուլ պիտի
լսենք (տ. ՀՃ. ԺԸ. էջ 131): Այս ուսում-
նասիրութիւնը հիմալ լոյս տեսած է ԶՀ ուսում-
նաթերթին 1թ. հատորին մէջ, որուն 334 — 485
երեսները կը գրաւէ: Մենք յիշեալ տառ-
նաթերթին ի ձեռին չունինք, այլ անկէ երկու
դարտորպ օրինակ, զորոնք բարեհաճած է ու-
ղարկել մեզի ինչեւն իսկ յոյգ. Հեղինակը —
սրտագին շնորհակալութիւննս մեր Մեծայարգ
Բաքեկամին՝ հրապարակաւ: Չենք ուզեր ման-
րամանօրէն խօսիլ «Հայերէն եւ դրացի լեզու-
ները» ուսումնասիրութեան մէջ քրքրուած
հետաքրքրաշարժ խնդիրներուն վրայ, — հայ-
ձայնական յօդուածութիւնը, հայերէնէ փոխ-
առեալ բառեր թրքերէնի մէջ ք. 500 տարին
աւելի յառաջ, հայ-երկ յոգեակին՝ բնիկ հայ-
կական եւ եւ ոչ թէ կուկառեան լեզուներէ
փոխառութիւն եւ — վասն զի Պրոֆ. Պետեր-
սընի այս պատուական երկին թարգմանութիւնը
ինչպէս խոստացեր էինք, թերթին յաջորդ կամ
լու եւս գալ տարւան առաջին թուով պիտի
սկսինք տալ Հանգէտի ընթերցողներուն:

2. «Հայ-կաթօլիկների դպրոց թիֆ-
լիսում»: — ՀԱԵ եւ «Մշակի» յոյգ. աշխա-
տակիցը Պր. Ս. Մշակի մէջ (թ. 235) կը գրէ
սա հետեւեալ հետաքրքրաշարժ տողերը. «Մօս
ժամանակներուն կ'իրագործէ մի ծրագիր, որի
մասին վաղուց միշտորոգում են կոլլիսիս հայ-
կաթօլիկները. թիֆլիսում կը բացվի հոգեւոր
սեմինարիա յատկապէս Ռուսաստանում բնակ-
վող կաթօլիկ հայերի համար: Չենք կասկածում,
որ այս նոր հոգեւոր գաղութի հիմնադրութիւնը
մեծ դարի կը տայ նրանց բարոյական եւ կրթա-
կան զարգացման: — Գաղութի տեսչի պաշտօնի
համար թեկնածու է համարվում եւ հաւանա-

կանաբար կ'ընտրվի Տեր Ս. Ա. Տեր-Աբրահա-
ման, բնիկ Ալեքսանդրօպօլի, որ իր կրթու-
թիւնն առել է Լոսոնում եւ մինչեւ վերջին տա-
րին վարում էր Հայոց Արարժարանի վերատեսչի
օգնականի պաշտօնը: Իսկ այժմ գտնվում է արդէն
Ռուսաստանում: Հայ-կաթօլիկների գաղութի
հաստատութիւնը որոշված էր արդէն 1893ի
կայսերական հրամանագրի մէջ, բայց զանազան
հանգամանքների պատճառով հետաձգվեց: —
Հայ-կաթօլիկների հոգեւոր վարչութեան վերա-
բերեալ, անցնալ տարվայ, նոր պետական կր-
թագործութեան համաձայն, որի մասին արդէն իր
ժամանակին խօսել ենք «Մշակում», գաղութի
հարցը վերջնականապէս վճռված է գրական
կերպով: — Գալով թիֆլիսում հիմնվելի հայ-
կաթօլիկ կոնսիստորիային, այս ինչիցը փոք-
րէն աւազու, որովհետեւ կոնսիստորիայի նա-
խագահի կամ հայ-կաթօլիկ առաջնորդի անձ-
նակորութեան մասին գեւ եւս համաձայնու-
թիւն չէ կայացել առաջ կոտաժարութեան
եւ Լոսով աթոռի մէջ: Յայս կայ որ վերոյիշեալ
Տեր-Աբրահամանի ընտրութեամբ այս տարա-
ձայնութիւնն էլ կը վերջանայ եւ շուտով կ'ու-
նենանք թիֆլիսում հայ-կաթօլիկների հոգեւոր
վարչութեան վերաբերեալ բոլոր ծրագրված
հիմնարկութիւնները: — Բաղձարի է որ այս
յիշատակալ պաշտօնները Տեր-Աբրահաման
Վարդապետին պէս ետեւորեն, ժողովրդին
սիրուած ու կարող անձնակորութեան մը ձեռքը
յանձնուին: Ուրախալի է եւ շատ ուրախալի,
որ մեր Ռուսահայ-կաթօլիկեայ հասարակու-
թիւնը կը հասնի վերջապէս իւր տարիներէ ի
վեր ծրագրած ու ջերմանքով փափաքով բաղ-
ձացած նպատակին:

3. Գրասէր: — Ներկայ տարւոյս Ապրիլ
ամսէն սկսեալ կը հրատարակուի Ալեքսանդրիոյ
մէջ Գրասէրի անուն գրչատիպ կիսամսեայ
թերթ մը, որուն մինչեւ ցարգ լոյս հանած թեր-
թիւնըը հաջեւ այս օրերս տեսնելու եւ թղթա-
տելու հաճոյքն ունեցանք: Այս «գրական ու
գիտական» կիսամսեայ թերթին գրեթէ ամէն
օրուածիւններուն մէջ որով կը նշմարուին գեւ
ՀՀաստանացած, չկազմակերպուած մտաց արտա-
յայտութիւններ, հանդերձ առատ տառապալ-
ներով: Բնականաբար սակէ աւելին չէր սպա-
սուեր թերթէ մը՝ որուն ղեկը «նոր սկսնակ»
պատանեաց ձեռքն է: Այսու հանգրեզ պէտք ենք
ըսել որ այս նոր սկսնակ գրաժառանգներուն գրչա-
տիպ թերթը՝ ուրիշ շատ մը հայ թերթերէ
աւելի արժանի է իւր գոյութիւնը տպագիր

տառերով պահելու: Գովելի է Գրառերի համեստ խմբագիրներուն եռանդը — ապագայ գրագէտներ պատրաստել: Սակայն ամէն թերթի ալ իւր ուղղութիւնն ունենալու է, որով ամէն գրողը պէ՛տք է «ազատ» ապագայէ չ'ուռննար իւր գրական «ամէն ստեղծարարութիւններովն». ընթերցողին գրութիւն արգելելու...:

4. «Armenia». Երեւնայ թէ կամայ կամայ պիտի ունենանք շատ մը լեզուներով Armenia պարբերականներ, որոնք Արմէնիա դժբախտ երկրին եւ Արմէնիա կամ Արմէնիա ազգին անցեալն ու մանաւանդ ներկան ծանօթացնելով Եւրոպայի եւ Ամերիկայի քաղաքակիրթ մեծ ազգերուն՝ հայաստան մեծ հոսանք մը յառաջ պիտի բերեն ու վերականգնեն իրաւունք ընկալած թիւնն արդար իրաւունքները: Մինչեւ օրս հայերէն լեզուաւ միայն մէկ Արմէնիա ունեցած ենք — Պ. Փո'րթմուզէանինը: Հունգարերէն լեզուաւ ալ մէկ — Պ. Սոնգոսի Armenia, որ նուիրուած է ընդհանրապէս թերթին համանուն ազգին եւ մանաւորապէս՝ Մայր-Արմէնիայի մէկ հաստատին — Հունգարահայ գաղութին: Գաղղիական ժողովրդեան համար երկու Արմէնիա ունինք. մէկը հայասեր ու հայասուէր Այլ արի եւ Ընկ. Pro Armenia, իսկ միւսը Պ. Չերպիզի L'Arménie: Մինչեւ ցարդ Ալեքանի գաւառներուն եւ Եանքինքուն համար կը պահէր Արմէնիա մը, այսօր այն ալ ունինք եւ — երկու հաստ հայաստանի Ամերիկացի բարեկամներն ու բարեկամուհիները ձեռք ձեռքի տուած՝ արտաքին ու ներքին լաւ հոգացուած Armenia պարբերակի մը կը հրապարակեն ի Բատոն', իսկ Լոնդոնի մէջ լոյս կը տեսնէ Պրոֆ. Բուսթիլեանի խմբագրութեամբ — Armenian News: Արեւելք հարկ կա՞յ շեշտելու թէ իւրաքանչիւր տնային՝ որ Հայ անունը կրելու բախան օւնի, պէտք է այս մարդասիրական գործին՝ ըստ կարի իւրու:» օգնել — բաժանորդագրութեամբ կամ նուէրներով:

5. Ծղկալտայ թերթեր: — Պրոֆ. Գալֆայեանէն՝ օրում «Հայ երաժշտութեան» մասին ըրած բանաստեղծութիւնը բաական աղմուկ հանեց Պարիսի լրագիրներուն մէջ, ընդունեց քանի յայտարարութիւն մը, ուսկից ետեւները թէ Պրոֆ. Գալֆայեան մտադիր է առաջիկայ Գեկու. ամսոյ 21ին Կոնդլի անուամբ գեղաւրուեստական (երաժշտութիւն, ճափարար-

պետութիւն եւն) եռամեայ հանդէս մը հրատարակելու — հայ-ֆրանսերէն լեզուներով: Կռուելին նպատակն է 1. «Հայ արուեստը Հայուն ճանչցնել, 2. Եւրոպական արուեստը Հայուն ճանչցնել, 3. Հայ արուեստը Եւրոպային ճանչցնել»: — Եւսանք թէ այս գեղարուեստական թերթին ինչպէս նաեւ յաւըրդներուն վրայ վերստին առիթ կ'ունենալք խոսելու: — Եգիպտահայ թերթերը կը ձայնաձնեն թէ Պ. Կալֆայեան ձեռնարկած է Անողջապահութիւն անուն եռամեայ թերթի մը հրատարակութեանը (տ. «Ազատ Բն» Թ. 29): — Ուրիշ ոչ նուազ ուրախալի լուր մըն ալ, որ նոյնպէս փարաւններու երկրէն կուգայ, այն է թէ նախորդ եւ ներկայ գրական սերնդեան ամենէն փայլուն ներկայացուցիչները՝ Աղեքսանդրիցի մէջ առաջիկայ նոր առիթն պիտի հրատարակեն Շիրակ անուամբ բաւական հաստափոր, գրական եւ ընտանեկան ամսութիւն մը: «Արշալոյս» (Թ. 455) կը տեղեկանայք թէ Եգիպտոսեաց երկիրը 1905ին հայ լրագրութեան անկաստանը պիտի դառնայ: Վասն զի Արշալոյս, Ազատ Բն, Արտեմիս, Ժողովուրդ, Լրագրեր, Գրագրեր եւ ուրիշ մէկ քանի — ինչպէս վերջիւնէ Շիրակ, Անողջապահութիւն կամ Անողջապահիկ — թերթերէն զատ՝ Եռուարէն սկսեալ լոյս պիտի տեսնեն հին տակաւին Միսուան, Ուղարեր, Հորիզոն, Հարութ «Եւ երկու հաստ ալ խաւձարուրի մէջ փաթեւաւած տհեղ պատուհասներ, Մեղուի ու Պիծակի կամ Փեթակի պէտ անուններով թերթեր»: Ի հարկէ այս ամէն յայտարարութիւններն եւ լուրերը շատ ուրախալի են, եթէ — իրականանան, բայց քիչ մըն ալ «լրագրարտ» չէ՞սոյ:

6. «Տարագոյ շարաթաթերթը վերսկսաւ իւր հրատարակութիւնը, որ բարձրագոյն իշխանութիւնէն քանի մը ամիսուան դադարի դատապարտուած էր: Երբ ձեռքէ հասած քանի մը թուերը ցոյց կուտան թէ «Տարագոյ» յառաջուն ուղղութեամբ եւ ուժեղով յառաջ կը մղուի — աշխուժիւ, միայն յառաջուն խիտ քննադատութիւնները կը պահին...:

7. «Ճաղիկ» — կիսամսեայ հանդէս: — Բաւական ժամանակ է վեր օրաթերթէ շարաթականի վերածում «Ծաղիկը» որ գրական հրապարակէն քաշուած էր, Սեպտեմբերի 10էն սկսեալ նոր խմբագրական կազմով մը վերսկսաւ իւր հրատարակութիւնն — կիսամսեայ հանդիսի վերածում: «Ծաղիկ» ղեկա-

1 Հասցեն՝ Editor «Armenia» 2285 P. O. Box, Boston, Mass. (U. S. A.)

վարն էր. Ա. Անտոնեան — «Արեւելքի», «Աջ ու ձախ», երու ծանօթ գրիչ — հրապարակագիրը: Պ. Անտոնեանի Հայ գրագետին ինքնական, բարոյական վիճակն, անոր ազգային նւն մասին գրածները ուշագրաւ են. ուշագրաւ է եւ շատ, Պ. Յովհ. Գազանճեանի «Ժողովրդային լեզուն բանաստեղծական կողմերը», յօդուածը, նոյնպէս Պ. Ռ. Ջաբրաբեանի Գաւառական կենտրոն գրականները, գեղեկական «Հէղեթները», եւն: Գէշ չէր ըլլար, եթէ «Ծաղիկի» մէջ ընդհանրապէս գաւառական կենտրոն քրթող գրիչներու աւելի տեղ տրուէր: «Ծաղիկի» մէջ Կաւառեան Հայոցմէ եւս գրուածքներ կան: Ռուսահայոց ժամանակակից գրականութեան անտեղեկ մէկը՝ պիտի կարծէր թէ Ռուսահայ ծանօթ վիպագիր Պ. Ա. Նարոնեանի «Անհատ», վիպակը, «Առողջագահի» թերթին, խմագիր Դր. Վ. Արծրունեայ «Աղբիկ» բժշկական գրուածքն է. Ա. Նարոնեանի քանի մը բանաստեղծութիւնները արեւմտեան գաւառաբարբառով գրուած են — «Ծաղիկի», համար. մինչդեռ անոնք թարգմանութիւն կամ փոխադրութիւն են արեւեկեան հայերէնէ արեւմտեան հայերէնի — առանց երկող ծանօթութեան մը...» «Ծաղիկի» յարատեւութիւնն յաղորդութիւն կը մոզլ թնջ իւր զգած եւ ընդգրկած ճամբուն մէջ:

8. «Գիտութիւն», անուամբ գաւառաբարբառով ամսական մին ալ լոգան քաղաքին մէջ լայն տեսնել սկսած է խմագրութեամբ «Գիտութեան» Դոկտոր, Պր. Մ. Նալբանդեանի: «Գիտութեան» նպատակն է «տարածել եւ ժողովրդականացնել գիտութիւնը եւ անոր անհամար գեղեցիկ, օգտակար եւ գործնական կիրառութիւնը հայ ժողովրդի ամէն խաւերում մէջ: ... Գիտութիւնը մասնագիտական թերթ մը պիտի չըլլայ, այլ «հանրագիտական»: 8աւակոյս չկայ թէ Գր. Նալբանդեանի թերթին բնագիտական, քիմիական, կենդանաբանական, բուսաբանական, երկրաբանական, աստղաբանական, կենսաբանական, բժշկական, արհեստագիտական, գիւղատնտեսական եւն օգտակար են, բայց ճիշդ. Նալբանդեանի մանկավարժական հասանիս պէտ նիւթեր մեր ազգին աւելի օգտակար կրնան ըլլալ — Համաձայն Յայր. Գր. Նալբանդեանի գիտական բառերու հայացման խնդրոյն մասին ունեցած տեսութեան: Գաղղուութիւն այս թերթին ալ եւ երկար կենալ:

9. Հայաստանի նախնական երկրորդը: Նոր-Հայաստանի լաւ քարտեզն մը պակասը շատ

զգալի էր: Այս պակասը մասամբ իւրից կը լրացնէ եւրոպայի Հայ Ռասնոդական Միութեան հրատարակած «Հայաստան եւ հարեւան երկրները» հայաստան քարտեզը, որ բաւական խնամքով պատրաստուած է: «Երկրները» գեւեղեցիկ կազմի մը մէջ կ'ամփոփուէ, բայց շատ գիւրաւ կրնայ նաեւ շրջանակի մէջ անցուիլ Կապտան կոթիւն համար քարտիս վարի երկու դատարի ծայրերուն վրայ Նիկիից այն մասը՝ որուն մէջ Զէյթունը կը գտնուի եւ Հայաստանի այն կտորը՝ ուր Սասունն է ալ իրենց շրջականերով մեծցուած են: Այսպիսի գեղեցիկ եւ արժան (1 ֆր.) Հայու քրտին մօտ գործ մը ձեռք բերելու համար՝ կարենք թէ մեր յանձնարարութեան պէտք չկայ, Դոմէն Union des Etudiants Arméniens de l'Europe, Rue de l'Ecole de Chimie 2, Genève (Suisse).

10. «Անիի պեղումների հետեւանքները»: — «Մշակ իւր 241. Թումն մէջ Ա. Վարդի գրէն ելած ուշագրաւ յօդուած մ'ունի, որ շատ հետաքրքրական ըլլալուն պատճառով զայն ամբողջովին կ'արտագրենք հոս՝ «Ախուրեանի եւ Ծաղիկեանի մէջ գտնվող տարածութեան վրա, ուր շինած է Անին — մի շատ նեղ մաս կայ, ուր իր քրագրեր փորքի քաղաքի համար Աշոտ Ողորման կառուցեց ամբողջութիւններ, ոչ թէ այդ ձորերի մէջ գտնվող ամբողջ տարածութիւնը, այլ մի շատ փոքրիկ մասը միայն վերցնելով: Այդ ամբողջութիւնների Ծաղիկեանի կողմի վերընթացութեան մաս մի շատ բարձր, բլուրնաման հողակոյս կար, ուր չէին երեւում քաղաքի աւերակների օսկորական քարակոյտները, այլ միայն մի շարք քարեր, որոնք երբ եւ ինչ ծառայել են իւր հիմք մի որ եւ շինութեան: Այս այդ քարերի շարքից փսքից պիտի. Միտ իր պեղումները՝ Հեռեւանքը յուսահատական էր: Այդ քարերի շարքը, որոնք երեւում էին մի շինութեան պատ, այդ շարքերով էլ վերջանում էին, այլ խօսքով չէին հիմքն էին: Գրաւ տակ սկսվում էր ամբարձր մի ահա մի ահա շինում շինում, որ 20 միջկ մաս երկու շաքաթվայ ընթացքում շարունակ դէն էին անում ու չէր վերջանում: Պ. Մառտարօրեանի համարեւութեամբ սպասում էր թէ այդ հողի շերտը ուր եւ ինչպէս է վերջանալու. վերջապէս երեւացին շինութեան պատեր: Բացվեցան նախ առանձին առանձին անակարանները իրանք բաժանմունքներով եւ իւրաքանչիւրը իր թնդերով, — որ ինչպէս երեւում է ծառայել է, ոչ միայն հաց եւ կերակուր եկեւ-

լու, այլ եւ բնակարանները տաքացնելու: Վերջապէս բացվեց եւ փողոցը, որ բարձր է բնակարաններից, այնպէս որ 4—5 ոտք սահողութից իջնելով պէտք է մտնել տներից ներս: Այդ փողոցի մի մասում, ուղղաթիւ մէջտեղէ մի արշինաչափ փորելով դուռն եկաւ դարձեալ մի թնիթի մնացորդ: Այդպիսով պարզվեց, որ քաղաքի այդ ամենահին մասում, երեք զանազան միմանցից անկախ ժամանակամիջոցներում բնակարաններ են շինվել: Փողոցի տեղը մի ժամանակ տներ են եղել, որոնք կործանվել, հողի են հաստարվել, եւ նրանց աւերակների վրա կառուցվել են այն բնակարանները՝ որոնք ամբողջապէս բացվեցան իրանց բաժանմունքներում: Բայց մի ահաւելք փոթորիկ, տարերքի մի մեծ ցոժ, ոչ միայն կործանել է այդ բնակարանները, որոնք շինված էին նախկինների աւերակների վրա, այլ եւ նրանց վրա անել հողի մի ահագին շերտ՝ խառնված կենդանիների եւ մարդկային ոսկորների, խեցեղէն բազմատեսակ ամանների կտորտանքների, պղնձէ դրամների հետ: Բայց որտեղից, ի՞նչ ձեւով, ի՞նչ պատճառներից գոյացել է այդ ահագին հողաբլուրը բնակարանների վրա, սա մի հարց է, դեռ եւս անորոշ: Ահա այդ հողաբլուրի վրա էր մի շէնքի իբր հինգ ծառայած քարերի շարքը — Անիի տների ամենավերջին շրջանի պատկանող մնացորդը, որտեղից սկսված էին պեղումները:

Դայելով բարձրանալով իրանց կատարված աշխատանքների վրա, տեսնելով փողոցի երկու կողմ շարված տները, որոնք միայն կտուրներն են փուլ եկած (բնակարանները լուսաւորվել են երգիկից ինչպէս Հայաստանի բոլոր հին եւ ժամանակակից բնակարանները) մի րօպէ մարդ երեւակայում է՝ ամբողջ Անին պեղված, լուռ քարակոյտերը բացված, խորհրդաւոր հողաբլուրները մաքրված, եւ հակա մոխրակոյտերը դէն անված, մի շարք նշանաւոր շէնքեր ու հարկուրաւոր մեծ ու փոքր եկեղեցիներ իրանց կից գաւթիկ—գամբարաններով ի յայտ եկած, գտնված հարկուրաւոր արձանագիրներ, որոնք նոր լոյս են տեսնվում եւ Անիի թերի պատմութիւնը լրացնում: չգ կայ այլ եւս մութ անկիւն. յայտնի է այլ եւս այն խորհրդաւոր բլրակների ինչ ինչը, որ շէնք ուղի տակ թնդում, խուլ ձայն է հանում, նշան՝ տեղի գատարկութեան... եւ այս բոլորը երազ չէ. գործը սկսված է այնպիսի եռանդով, լուրջ եւ համբերատար գիտական նախաձեռնութեամբ, որպիսին է պրօֆ. Մառ: Դա որոշել է եկող տարի շարունակել իր պե-

ղումները փոխանակ 20ի 100 մշակ աշխատեցնելով, մի քանի խմբերի բաժանած: Հետո չէ այն օրը, երբ հնար պիտի ունենայր գտնէ պատկերի վրա Անի վերականգնած (реставрированы) տեսնելու Պիտի երեսան նրա հուսկու բուրգերը, հակա երեքկարգ ամուսնութիւնները իրանց առաջներով, քաղաքի դուռներից ներս աջ ու ձախ ձգվող ու կրկին ձիւ, դուռովող նրա նեղ, լայն կամ ծուռուռու փողոցներն ու հրապարակները եւ հարկուրաւոր եկեղեցիների բազմաձեւ ու բազմատեսակ սուր սուր գմբէթները եւ այդ բոլորի վրա կրկին ու կրկին պարիսպներով շրջապատված քաղաքին տիրող միջնաբերդը՝ իր առձաններով ու արքայական պալատով:

Պեղումների հետ միաժամանակ կատարվում էր նաեւ մզկիթի վերանորոգութիւնը, որ իբր թանգարան պիտի ծառայեր պեղումներից դուրս եկած իրերի, օրին կ. Մառ անուանում էր նշարան, իսկ շէնքի պալատաւան, ուստի Գեորգը — քնարան: Այդ կիսաւեր շէնքը այժմ մի ընդարձակ սրահի կերպարանք է ստացած: Դա հարաւարեւմտեան անկիւնը, համարեա պալատաւոր կերպով վնասված, որ ամեն րօպէ անտեսում էր զանկալից ցած վարվելով Ախուրեան թափվելով՝ այժմ ամբայած է. նրա կամարները պատով ծածկված են, մեշտեղում մի ամուր դուռ խորհրդաւոր կերպով փակում է այդ շէնքի մուտքը: Իսկ նրա Ախուրեանի վրա նաող լուսամուտների նշոյնաւոր հագցված են շրջանակներ ու ապակիներ: Վերանորոգված է նշոյնաւոր մզկիթի կամարակապ ներքնայարկը, որ ունի նաեւ մի առանձին դուռ: Դա խիկին քրիստոնէական այդ շինութիւնը — որի ինչ նշանաւորի ծառայելը դեռ չէ որոշված — փոխարկվել էր մզկիթի, իսկ այժմ էլ թանգարանի՝ դէպի իրան է գրուում Անի այցելողի առաջին լքայիցը. այցելուն այդ կամարների տակ անտեսում է հայի նարտարապետութիւն, արուեստի եւ փարթեմութեան շոշափելի, բայց դեռ եւս սակաւաթիւ նմուշները. չէ՞ որ դեռ նորահաստատ է թանգարանը. այցելուն ընկնում է խուլման մէջ, զանազան մտքեր տխուր ու մոռլլլ տանում են նրան դէպի անցեալի որդեգրական իրողութիւնները, պատկերները երեւում են նրա աչքին մէկը միւսից աւելի

Դարձեալ ընտելանները քոյց են տալիս, որ արդուի պարտաւոր պէտք է լինի այն ընդարձակ շինութեան աւերակները, որ բաւում է միջնաբերդի ամբողջ գողաթիւ: Իսկ այժմեան պալատ համարվածը տեղի վերջին ժամանակ լքեց է:

ահուելի, մէկը միւսից աւելի տրիւնազանդ, բարերը լեզու են առնում, շնորհում են շատ ու շատ բաներ եւ այդ շնորհին միանում է թանգարանի ստորոտից հասող Ախուրեան իր որոտանման, ահեղ եւ մեծագոյ աշաղակով ։

11. Հին-հայերէնի ձայնագիրտութեան մասին։ — „Zur altarmen. Lautgeschichte“ վերագրելը կը կրէ այն յօդուածը, որուն միայն առաջին մասը հրատարակուած տեսանք տակաւին ի թերթին BB. XXVIII. Այս հաստատին հեղինակը ազգաւ երկայեցի մըն է — J. Scheftelowitz անուն, աշակերտած Գր. Բ. Խալաթեանից։ Առաքի եւ նոր հայերէնագիտէն է Շեփտելովից՝ յընթաց հայերէնի ուսման, « հաւաքած է հին-հայերէնի ձայնագիրտութեան մասին հում նիւթեր, որոնք զինքն ի վիճակի բլրած են լուստրանելու այլեւայլ նշոյն իսկ մինչեւ ցարդ տակաւին անծանօթ հայերէնի ձայնականօրէնքները ։

Ա. Հայերէնի լծօրգ հնդգ. քմակաւ պայթուցիկները. 1. հնդգ. հւ = հայ. ա, 2. հնդգ. հւ = հայ. ց, 3. հնդգ. հւթ = հայ. -ի, 4. հայ. լ տառին առջեւ հնդգ. հւ, սկզբնատարգ կորսուած է, 5. հնդգ. հւց = հայ. ց, — հայ. ց = հնդգ. հւ, հւց, հւի, հւի, — հնդգ. հւ = հայ. շ ? — հնդգ. հւց + մ = շ, 6. հնդգ. ց = հայ. ծ (յ) եւ լ, 7. հնդգ. ցի = հայ. յ բառակցման, նշոյնպէս բ, լ, 2 տառերէն վերջը եւ 2 բառամիջին ձայնաւորէն վերջը, 8. ցի + ի = հայ. ս, որ, 9. ցցի = հայ. շ, Բ. քմառաքառաական պայթուցիկները. հնդգ. հ = հայ. ի, — հւ = ի (բառակցման) ք (բառամիջին շ, ք հնդգ. ցի = հայ. շ ձայնաւորէն վերջը, ձայնաւորէ մը վերջը) — հնդգ. հւ եւ հւթ, = հայ. յ, 11. հնդգ. ց = հայ. ի, — հնդգ. ց = հայ. ծ եւ ծ, 12. հնդգ. ցի = հայ. ք, ցաի = հայ. լ, 13. հնդգ. հի եւ հիթ = հայ. ի, 14. հնդգ. հի = հայ. ց, — հնդգ. ց = հայ. ծ, — հնդգ. ցթ, ցի = հայ. ս, ։

Էֆթտելովից՝ որչափ կ'երեւայ, լաւ տեղեկութիւն չունի հայկական լեզուի մասին ամէն գրուածքներուն վրայ. վասն զի շատ մը բառեր, որոնց ստուգաբանութիւնն իրեն կը վերագրէ՝ այլք այլուր կատարած են. բայց զիտք ենք խաւելու նաեւ թէ շատ մը բառերու նոր ստուգաբանական մեկնութիւնն ալ Էֆթտելովիցի պարտական ենք։ Ընդհանրապէս Հիւրշմանի կը հետեւի Էֆթտելովից եւ Պեդերսոնի դէմ կը մղեալ քանի մը բառի մեկնութեան մասին, բայց յանդիման զան զի Պեդերսոնի բնականը բոլորովին սխալ հասկնացած է եւ կամ լաւ ըմբռնած չէ. այնպէս որ Էֆթտելովիցի ապացոյցները չունին այն զօրութիւնը, որով կարենան Պեդերսոնի տեսութիւններէն

կէտ մ'իսկ խախտելու. ինչպէս որ արդէն Պեդերսոնը յայտարարեց ի թերթին KZ. XXXIX, էջ 485: Հնդգ. ց-, ց- եւ ծագած հայ. կ- ի համար Էֆթտելովիցի յառաջ բերած օրինակները յարմար ու յաջող կ'երեւան առաջին հայեցումներին, բայց ըստ ինքեան համոզել եւ ընդունել չեն։ Չենք գիտեր թէ ուսկից գտած է Էֆթտելովից կողմից, կուց, հետուի եւն բառերը, որոնց հայկական ծագումը կամ գոյութիւնը անծանօթ է մեզի։ Հնդկ (= ըսվ, կապ) կրնայ աղերս ունենալ հնդգ. *pek, հին հնդգ. pāca «չուան», «կապ, գերմ». fangen բառերուն հետ, բայց թէ հետի բառը հետուի մայ մըն ալ ունի նոր կ'իմանանք. — Կացի (= մանուկ) բառն ալ, որ «հին հայերէն», բառերուն կարգն անցած է՝ վրական ծագում ունի Սիւսնամ եւ սնանիմ բայերուն արմատները հաւասարապէս սուն գնելը՝ յայտնապէս սխալ է. վասն զի սուն միայն սնանիմ բային արմատն է, իսկ սնանիմին արմատն է սին։ — Նշուպէս սխալ է խաւելում բային — ձեւէն զատ՝ որ ըլլալու է խաւելում — ստուգաբանութիւնն եւս. խաւիմ յուն. φράζωի հետ ամենեւին խնամութիւն չունի, այլ χασάμαιի հետ. ի հարկէ ստոր համար յունարէնի մէջ գրի տեղափոխութիւն (metathese) պէտք է ընդունել — χασχ- փոխ. χασχ- (տ. Pedersen KZ. XXXIX էջ 335 եւն)։ Մենք միտք Էֆթտելովիցի այս «Հին հայերէնի ձայնագիրտութեան մասին, յօդուածով դեռ զգաղելու, երբ աշխատարկութիւնն մեր ձեռքը կ'ունենանք ամբողջովին։

ԵՂՏԻԿ.

ԲՈՎԱՆԴԱԳՈՐԹԻՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿՆԵ

- ԴՐԱՄԱԴՐՅԱԿԱՆ — Արշակունի դրամներ — Ժողովարդի Ասպետին Աղծցանդ Պետրովիչ։ 337:
- ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ — Դիւրեղի թարգմանիչ եւ իւր երկարութիւնները. 353: — Ս. Սահակ եւ Ս. Մաշտոցի գործունէութիւնը յօդուտ հայ լուսաւորութեան. 361:
- ՄԵԴԱՄԱԴՐԱԿԱՆ — Արարացի մատենադարձ հայատարի մասին. 367: — Հին հայոց տեղոյ անունները. 372:
- ՍԵԼԵՆԱԿԱՆ — ԺԱԿԵՐԹՈՒՆԷ, 380:

ՀՐԱՄԱԴՐՅԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱԴՐ

Է. ԲԱՍԵԼ Կ. ՊԱՐԻՅԷ

ԷԼԵՆԱԿԱՆ, ՄԵԴԱՄԱԴՐԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

